

РОЗДІЛ I

ДО 175-РІЧЧЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТА ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Сич О.

М. ДРАГОМАНОВ В ОЦІНКІ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАРУБІЖНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Розвиток українознавчих зарубіжних досліджень в основному був представлений національно-державницькою українською історіографією, що бачила своїм головним завданням протистояння російському імперському та радянському історіографічному дискурсу. Україна поставала в роботах цих дослідників, як жертва російського імперського шовінізму, завойованою державою, що завжди належала до Європи, але була насильно перетворена на колонію Російської імперії. Тому діяльності тієї чи іншої постаті в історії України інтерпретувалось через призму національно-визвольного наративу [1]. В цьому контексті не є виключенням інтерпретація діяльності та творчої спадщини такої постаті в історії українського руху, як М. Драгоманова. Михайло Петрович, як відомо, був прихильником федералізації Російської імперії, а тому не “вписувався” в політичні орієнтири національно-державницької української історіографії.

Однак з 1970-х рр. в українській зарубіжній історіографії починають набирати силу нові тенденції. Їх зміст обумовлювався появою молодшого покоління українців, що здобули освіту відповідну західній англійській культурі. Його входження у відповідне академічне середовище обумовило нові інститути та наукові програми, утворені в межах північно американських університетів, перш за все Гарвардського, Альбертського, Торонтського. Під впливом західних гуманітарних наук, політології, соціології розпочалось оновлення всього комплексу українознавчих досліджень. Воно супроводжувалось багато чисельними дискусіями з приводу теоретико-методологічного рівня української історіографії, загального характеру і особливо українського історичного процесу, а також суттєвим розширенням дослідницького інструментарію та контингенту українців за рахунок неукраїнців. Серед останніх особливо роль відіграли Дж. Амстронг, М. Раєв, Г. Торке, Р. Конквест, Д. Лібер, Д. Мейс [2].

Оновлення всього комплексу українознавчих досліджень обумовлює появу нового інтерпретаційного простору в оцінці діячів українського руху, в тому числі і М. Драгоманова. Тому тема оцінки зарубіжної україністики творчої спадщини М. Драгоманова є актуальною.

Наукова новизна нашого дослідження полягає у спробі проаналізувати погляди та оцінки М. Драгоманова, як діяча українського руху, в українській зарубіжній історіографії другої половини ХХ ст.

У зарубіжній україністиці творчий спадок М. Драгоманова був предметом аналізу у дослідженнях У. Самчука, В. Барки, І. Огієнка, Є. Маланюка, О. Оглобіна, Д. Антоновича, В. Якуніна та ін.

Розширенню наукового світогляду, подоланню маргінальності україністики на Заході в значній мірі посприяла наукова та педагогічна діяльність І. Лисяка-Рудницького, одного з найбільш впливових теоретиків в українській історіографії другої половини ХХ ст., творчість якого присвячена перш за все Новій та Новітній історії України. Саме він заклав той інтелектуальний фундамент, на якому стала можливою деміфологізація та модернізація національно – державницького канону без розриву ідейних зв'язків з створеною ним традицією. Характерно, що І. Лисяк-Рудницький відмовився від бачення українсько-російських відносин як відносин колонії та метрополії [3].

І. Лисяк-Рудницький запропонував методичний підхід до вивчення радянської історіографії: цінне в радянській науці повинно бути використане у майбутньому, при цьому слід відкинути все негативне. Спостерігаючи за роботою радянських істориків, він так прокоментував їх діяльність у постсталінський період: “Є всі підстави думати, що українські радянські історики знають більше, ніж вони можуть показати наверх. Це видно з того, як вони користуються джерельними матеріалами. Вони часто цитують з різних давніх “буржуазно-націоналістичних видань” ... але при цьому маневрують так, щоб не прорвалося нічого “сретичного”. Надверх завжди зберігається фасада стовідсоткового лояльного й навіть ентузіастичного “радянського патріота”. Тільки той, хто знайомий з оригіналами, звідки взяті ті цитати, спостереже затерті сліди проведеної операції” [4].

Аналізуючи постать М. Драгоманова в історії українського національного руху І. Лисяк-Рудницький вважав Михайла Петровича продовжувачем демократично-федералістичних традицій Товариств Об'єднаних Слов'ян та Кирило-Мефодіївського товариства, “жалкував з приводу того, що український народ не зберіг

свою самостійну державу в минулому. Однак він вважав, що політика сепаратизму була нереалістичною, а його філософський анархізм не дозволяв йому розглядати національну державність, як мету українського руху” [5].

І. Лисяк-Рудницький висвітлював позицію М. Драгоманова стосовно включення України до Росії, де М. Драгоманов торкнувся проблеми національної свідомості українців: “У народів поневолених, покритвджених долею, національне почування має нахил ставати наболілим місцем психіки. Проявляється це в хитаннях між крайностями. Люди або зневажають, осміюють, принижують усе рідне, або перекидаються у протилежність, у шовіністичний дурман, що під його впливом заперечують об’єктивні вартості, якщо вони не є специфічно “свої”. Не раз такі комплекси національної меншовартості та національної мегаломанії співживуть в одній душі, – дивне явище для стороннього глядача. Постанову М. Драгоманова можна вважати в цьому відношенні за зразкову. Далекий від усяких патріотичних само обманів, завжди відкритий на позитивній вартості чужини, критичний нарівні до свого та чужого, – при цьому він твердо знав і вірив, що український народ має природні дані для вільного існування і в зміненій обстановці він міг би зайняти гідне місце у вселюдському історичному процесі” [6]. При цьому, зазначав І. Лисяк-Рудницький, велика заслуга М. Драгоманова полягає у тому, що він дає ключ до розв’язання польської проблеми: поляки мусять задовольнитися реальною, тобто етнічною Польщею.

Дослідник вказав на позитивістське підґрунтя політичної філософії М. Драгоманова, але зазначив, що той намагався уникати грубих форм позитивізму (еволюціонізм, соціал-дарвінізм тощо) і поєднував свою віру в науку й просвіту з етикою. За І. Лисяком-Рудницьким, особистість для М. Драгоманова є ґрунтовною цінністю: виходячи з цього, він заперечує бюрократичний централізм, якщо навіть той і є демократичним. Лібералізм М. Драгоманов поєднував із так званим громадівським соціалізмом, тобто він намагався так поєднати колективне (суспільне) та індивідуальне, аби не жертвувати свободою індивіда заради колективу чи суспільства. Такий соціалізм М. Драгоманова І. Лисяк-Рудницький називав “етичним соціалізмом” [7] і визначав “як доктрину про те, що свобода і гідність людини є найвищими важностями. В політичному плані це пов’язане в першу чергу з поширенням та зміцненням прав особи” [8].

Першою українською політичною програмою І. Лисяк-Рудницький вважав відому працю М. Драгоманова “Передне слово до “Громади””: “Точка драгоманівської програми, яка не може не вражати сучасного українського читача та не викликати його спонтанного протесту, – це відкинення ідеї державної самостійності України” [9]. І. Лисяк-Рудницький пояснював це таким чином: “В антисамостійницьтві М. Драгоманова треба, на нашу думку, чітко відрізнити два аспекти, що їх умовно назвемо прагматичним і ідеологічним. У прагматичному аспекті М. Драгоманов не бачив реальних передумов для української самостійницької політики в той час. На це не тільки не дозволяла незорганізованість українського народу та відносна слабкість українського національного руху, що явно перебуває у ранній стадії розвитку... Але в антисамостійницьтві М. Драгоманова, крім прагматичного аспекту, був ще другий, зумовлений ідеологічно. Як прихильник доктрини анархізму (“без начальства”), М. Драгоманов ставився до державності – всякої державності – з принциповим недовір’ям. Згідно з його переконанням, держава і свобода – поняття внутрішньо суперечливі. Мислитель, який у державі як такий бачив зло, не міг власному народові пропонувати самостійність” [10].

У поглядах М. Драгоманова Лисяк-Рудницький вбачав за найбільшу помилку наступне: “...у світі сотні держав, щораз виникають нові. Тим самим не є, у принципі, неможливим постання держави української. Зато драгоманівського “безначальства” ніхто не бачив та навряд чи побачить” [11]. Визнаючи певні розбіжності між двома драгоманівськими політичними програмами (“Переднім словом до “Громади” та “Вільною Спілкою”), він пояснював їх наявність так: “Політичний світогляд М. Драгоманова становив синтезу анархістських, соціалістичних, демократичних, ліберальних, федералістичних і українських патріотичних елементів, об’єднаних на базі позитивізму. Залежно від часу й обставин, Драгоманов увипуклював певні елементи цієї синтези, при цьому інші елементи немов відступали назад, але він їх не цурався, а при відповідних нагодах вони виходили на поверхню в його писаннях. Радикалізм “Переднього слова” мав свою причину в тому, що в тій праці акцент поставлено на теоретичні принципи та кінцеві, ідеальні цілі... “Вільна спілка” постала в далеко змінених обставинах... У цьому програмовому документі наголошено на практичних цілях в боротьбі за свободу в Росії та Україні на ближчі роки чи десятиліття. Трохи упрощуючи, можна сказати, що “Передне слово” являє собою програму-максимум М. Драгоманова, а “Вільна спілка” – його програму-мінімум” [12].

Історичні есе І. Лисяка-Рудницького допомагають усунути багато суперечностей, які тривалий час існували в драгоманознавстві. Його заслуга полягає в тому, що він сприйняв світогляд М. Драгоманова як цілісну, внутрішньогармонійну систему.

Погляди І. Лисяка – Рудницького вплинули а погляди дослідників нового покоління, які розпочали свій шлях до великої науки в 1970-х рр. з вивчення традиційних для української історіографії проблем соціально – політичного та національно – культурного характеру. Серед них особливе значення мали роботи О. Субтельного про мазепинські традиції в українській історіографії [13].

Погляди О. Субтельного на теоретичну спадщину М. Драгоманова були дещо інакші, ніж І. Лисяка-Рудницького. Він оцінював М. Драгоманова як діяча українського руху, що “... – ... трохи не власними силами взявся за розширення інтелектуальних та ідеологічних обріїв своїх співвітчизників. Попри те, що його

погляди не дістали широкої підтримки серед української інтелігенції, вони спонукали багатьох молодших її представників виходити поза межі культурницької діяльності, порушували в українському контексті ключові політичні, національні та соціально-економічні проблеми дня” [14]. Він вказує на те, що за головну мету для України М. Драгоманов вважав “досягнення політичного та соціально-економічного статусу, подібного до статусу передових європейських країн... На його думку, українці... ідеально відповідали політичним програмам, що поєднували національні та соціально-економічні інтереси. Тому, підкреслював М. Драгоманов, істинний демократ повинен бути патріотом України, а істинний український патріот повинен бути демократом” [15].

На думку О. Субтельного, М. Драгоманов твердо дотримуючись федералістських позицій, не виступав за відокремлення України від Росії. Але, побоюючись навіть потенційної загрози обмеження прав особи з боку сильної централізованої держави, він вважав за необхідно реорганізувати Російську імперію у вільну конфедерацію автономних регіонів (створених не обов'язково на етнічних засадах), в якій рішення приймалися б насамперед на місцевому рівні. Закликаючи українців, особливо галицьких, знайомитися з найкращими здобутками російської культури, М. Драгоманов, утім, відкидав думку О. Пушкіна про те, що “все славянские ручьи сольются в русском море”. У своїй відомій статті “Втрачена епоха” М. Драгоманов на погляд вченого доводив, що в цілому українці під російським правлінням більше втратили, ніж набули. Він однозначно твердив, що українці повинні зберігати вірність не “всій Русі”, а насамперед Україні [16].

Що ж стосується особистісного виміру М. Драгоманова, то на думку О. Субтельного, його доля була долею людини, цілковито відданої своїм ідеалам [17].

Інший відомий діаспорний історик Т. Гунчак, розглядаючи діяльність М. Драгоманова у книзі “Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії” високо оцінює М. Драгоманова (“оригінального мислителя і здібного публіциста”), наголошуючи, що в журналі “Громада”, який був “голосом поневоленої України”, він “виступав проти централістського ладу в Росії з його антинародністю, особливо відносно національних меншин”, “був палким поборником думки, що справедливий лад запанує тільки тоді, коли Росія буде перебудована на засадах вільної федеративної спілки”, а кожний народ, в тому числі й українці, отримає “право на вільний розвиток своєї мови й культури” [18].

Важливе місце постать М. Драгоманова посідає в теоретичній конструкції американського літературознавця Г. Грабовича, який вважає, що з Михайлом Петровичем завершується процес національного самоусвідомлення як такого, формування концепційного виміру політичного націотворення (хоча, зазначає Г. Грабович, останнє продовжується й у ХХ ст. і триває й понині). Нові параметри цього самоусвідомлення – секулярність, соборність і цілісний євроцентризм. Змінюється і сам стиль цього самоусвідомлення: відбувається остаточний перехід від романтичних мотивів на рейки раціонального, позбавленого романтичного міфологізму та містицизму, ерудованого самоусвідомлення, в якому є місце і універсальному і національному [19].

Отже, безсумнівним є розвиток аналітико-теоретичного осмислення зарубіжною україністикою всього українського руху ХІХ ст., що зробило можливим вихід на якісно вищий рівень оцінок ролі М. Драгоманова в ньому. М. Драгоманов постає як провідний діяч українського руху ХІХ ст., діяльність якого сприяє виходу руху за межі культуриництва та формує суспільно-політичні імперативи для наступних поколінь українства.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. *Кравченко Б.* Украина, империя, Россия ... (обзор современной украинской историографии) // Западные окраины Российской империи. – М., 2006. – С. 469-470.
2. Там само. – С. 470.
3. Там само. – С. 471.
4. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе: У 2-х тт. – К., 1994. – Т. II. – С. 194.
5. Там само. – С. 283.
6. Там само. – С. 292.
7. *Єфремов С.* Відгуки з життя та письменства. Політична спадщина Драгоманова // Нова громада. – 1906. – № 6. – С. 152-162.
8. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе: У 2-х тт. – К., 1994. – Т. II. – С. 301.
9. Там само. – С. 363.
10. Там само. – С. 363-364.
11. Там само. – С. 365.
12. Там само. – С. 371-372.
13. *Кравченко Б.* Украина, империя, Россия ... (обзор современной украинской историографии) // Западные окраины Российской империи. – М., 2006. – С. 471.
14. *Субтельный О.* Україна. Історія. – К., 1991. – С. 253.
15. Там само. – С. 253.
16. Там само. – С. 254.

17. Там само. – С. 254.
18. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К., 1993. – С. 10-11.
19. Грабович Г. До питання критичного самоусвідомлення в українській думці ХІХ ст.: Шевченко, Куліш, Драгоманов // Літературознавство (ІІІ Міжнародний конгрес українців. Харків, 26-29 серпня). Київ. 1996.

Денисенко В.

“ЦЕЙ ШЛЯХ ПОТРІБНИЙ, КОРИСНИЙ, МНОГОЦІННИЙ” ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА І МИКОЛИ ЛИСЕНКА В КОНТЕКСТІ ГРОМАДСЬКО-МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ (1876 – 1890 РР.).

Дочка Михайла Петровича Драгоманова Лідія Шишманова по смерті свого чоловіка Івана Шишманова більшість архівів батька передала Болгарській академії наук. А решту (це величезний блок листів) в неї придбав Український науковий інститут у Варшаві, який згодом і видав книгу “Архів Михайла Драгоманова”.

У цьому досить об’ємному фоліанті привертає увагу своєю щирістю і безпосередністю, проникливим поглядом автора на сучасні події у ретроспективі майбутнього епістолярія Миколи Лисенка.

Листи до Михайла Драгоманова – це не лише свідчення широкої поваги і вияв захоплення його громадянським подвигом сучасниками. Унікальна епістолярія з давнини віків і хвилює нащадків, і засвідчує про той благодатний вплив великого подвижника на тогочасну культурну спільноту українства.

Спілкування Миколи Лисенка через листи з Михайлом Драгомановим немов задушевна бесіда двох велетнів української культури, двох видатних громадських діячів.

“В ім’я святого розуму, в ім’я хоч найменшої віри в людей, не губить її до тих, котрі шанували, любили Вас із усією сім’єю Вашою, котрі добре цінували хист і талант Ваш на полі розробу народного матеріалу, на полі існування історичних подій в житті народу нашого, і котрі й досі не залишили в серці своєму тих же ширих, гарячих почуттів, – пише другу Микола Лисенко. – Що хоче думайте-гадайте про особисті почуття людей до себе, тільки одного благаю, не думайте, що праця Ваша над народним матеріалом не є потрібна родині. Цей й дійсно цей шлях, виключно цей шлях потрібний, корисний, багатоцінний, силновзаний. Пробі не кидайте його, не цурайтесь! Ніхто тієї роботи, крім Вас, не зробить, будьте певні!” [1].

Скупі рядки листів – німі свідки того великого духовного магнетизму, яким запалював Михайло Драгоманов оточуючих, надихав на велику просвітницьку діяльність. Таким прикладом і є сюжет із друкуванням твору Панаса Мирного (Рудченка) “Хіба ревуть воли, як ясла повні?”. У листі М. В. Лисенка до М. П. Драгоманова 12 квітня 1876 р. із Петербургу (там Микола Лисенко перебував, вивчаючи у відомого російського композитора Миколи Андрійовича Римського – Корсакова техніку оркестрування) [2] повідомляється про домовлення В. Лисевича із М. Стасюлевичем щодо надрукування зазначеного роману українського письменника [3]. Варто зупинитися більш детально на цих постатях. Лисевич Володимир Вікторович (1837 – 1905) походив із української шляхти, народився в с. Денисівці на Лубенщині, навчався у київській гімназії і військовій інженерній школі в Петербурзі. Певний час перебував на військовій службі, згодом закінчив академію генерального штабу. Однак військова кар’єра його не приваблювала і він залишає її. У 1864 р. заснував у своєму селі першу в Україні народну школу з викладанням українською мовою. Його українофільська діяльність призводила до постійних конфліктів із владними структурами. І як наслідок цих сутичок, його було заслано до Сибіру. Володимир Лисевич надавав постійну матеріальну допомогу М. П. Драгоманову. Сучасники йому давали таку характеристику: “Українець з походження, він був українцем і духом, ставлячися негативно до відступників, що забували і свою мову, і свій народ”. Стасюлевич Михайло Матвійович (1826 – 1911) – відомий російський громадський діяч, публіцист, історик, засновник і постійний редактор часопису “Вестник Европы” [4]. В цьому і наступному листі від 24 квітня 1876 р. йдеться як про фінансові справи, так і про цензурні перипетії із облаштуванням видання роману [5].

З листування перед читачем постає надзвичайно багатогранна натура Михайла Петровича Драгоманова, яка не замикається виключно науковими інтересами. Його цікавлять також мистецькі проекти. Так в листі М. Лисенка до М. П. Драгоманова від 18 січня 1876 р. читаємо: “Після Вашого від’їзду ми з Мартинювичем не бачилися до вчорашнього вечора, і він мене запитував, чи отримував я від Вас програми для малюнків 4-х пір року, про які Ви, від’їжджаючи, з ним умовилися”. У листі також йдеться про ілюстрації до пісень Остапа Вереса та А. Брема [6]. Зазначимо, Мартинювич Порфирій Денисович (1856 – 1906) – український художник, етнограф, автор ілюстрацій до українських пісень та дум. “Стара Громада” мала намір видати збірник пісень, приказок та повір’їв “Чотири пори року”. Там, до речі, був задіяний і Олександр Русов [7].

Безперечно, окремою темою епістолярної спадщини двох велетнів української національної думки був преславутий Емський указ 30 травня 1876 р. Особливо перепадало ініціатору цього антиукраїнського заходу